

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 160 (№ 1-2)

Ч. 1. Історичні науки

Київ – 2021

УДК 326

**ДЕРЖАВНА КАНЦЕЛЯРІЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ 1918 Р.:
СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ**

**STATE CHANCELLERY
AT THE COUNCIL OF MINISTERS
OF THE UKRAINIAN STATE 1918:
STRUCTURE, TASKS, ACTIVITIES**

Гай-Нижник П. П.,

доктор історичних наук, заступник
директора, Науково-дослідний інститут
українознавства Міністерство освіти і науки
України (Україна, Київ),
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Hai-Nyzhnyk P. P.,

Doctor of History, Deputy Director, Scientific
Research Institute of Ukrainian Studies,
Ministry of Education and Science of Ukraine
(Ukraine, Kyiv), e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

У статті висвітлюється перебіг створення та діяльності Державної канцелярії при Раді міністрів Української Держави 1918 р. Дослідженню її керівний та особовий склад, структурні підрозділи та методи роботи. Проаналізовано покладені на цю державну інституцію завдання та обов'язки, виявлено її роль у законодавчій системі та значення в творенні української державності в період існування Гетьманату П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.).

Ключові слова: Державна канцелярія, державна служба, Рада міністрів, Українська Держава, Гижицький, Завадський, Кістяковський, Скоропадський.

The article covers the course of creation and activity of the State Chancellery under the Council of Ministers of the Ukrainian State in 1918. Its managerial and personnel structure, structural divisions and methods of work are investigated. The tasks and responsibilities assigned to this state institution are analyzed, its role in the legislative system and significance in the creation of Ukrainian statehood during the existence of Hetmanate P. Skoropadsky (April 29 – December 14, 1918) are revealed.

Keywords: State Chancellery, Civil Service, Council of Ministers, Ukrainian State, Gizhitsky, Zavadsky, Kistyakovsky, Skoropadsky.

Після встановлення внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. диктаторського режиму П. Скоропадського у формі гетьманату, нове утворення, що змінило УНР, отримало назву Українська Держава. У цій державі гетьман здобув усі законодавчі та виконавчі повноваження. Проте у виробленні законо-

давчої бази держави брали участь також Рада міністрів та Мала Рада міністрів, які водночас були також і органами виконавчої влади тощо. Належну і копітку роботу цих органів влади, як і всього громіздкого державного організму вищого рівня, мала забезпечувати інша державна установа – Державна канцелярія, яка на перших порах зароджувалася у вигляді Управління справами Ради міністрів, що було створено після реорганізації посади генерального секретаря (писаря) поваленої УНР за часів Центральної Ради.

Вже у перший же день гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р., зокрема у виданих П. Скоропадським Законах «Про тимчасовий державний устрій України» (ст. 35) зазначалося, що «керування справами Ради Міністрів покладається на генерального секретаря і підлягаючи йому Державну генеральну канцелярію» [16]. Проте з часу початку існування уряду Української Держави слово «генеральна» до Державної канцелярії вже не застосовувалося, як і до посади державного секретаря. Суттєву роль і значення цієї установи у перебігу національного державотворення важко переоцінити. Вже 7 травня на засіданні уряду під головуванням Ф. Лизогуба було розглянуто записку гетьмана України про порядок складання законопроектів і ведення справ у Раді міністрів. Наслідком її обговорення стало доручення державному секретареві виробити на базі вказаної записки тимчасові правила діяльності уряду, а також ухвалено рішення про невідкладність налагодження роботи Державної канцелярії та терміново подати проекти положення і штатів цієї установи [44, арк. 5–8].

Готель «Савой» (Київ, Хрещатик, 38)

Майже уся Державна канцелярія містилася у Києві за адресою Хрещатик, 38 у готелі «Савой» (нині на цьому місці розташовано будинок Київської міської ради та КМДА). Ось як згадував перебіг її становлення і перелаштування під нову юрисдикцію у перехідний період після гетьманського перевороту І. Ющишин: «Гетьманська влада не касувала дотеперішніх державних установ і не звільнювала людей від праці, тільки реор-

ганізувала їх і назначувала урядовцям нові функції.

Четвертого чи п'ятого дня після перевороту покликав представників уряду Генерального Писаря до себе на послухання голова Ради Міністрів, Федір Федорович Лизогуб¹. Він мав також ресорт Міністра Внутрішніх Справ та урядував поки що в апартаментах гетьмана. Від загального відділу був Степан Гаєвський, від Юрис-Консульського – Михайло Володковський, а від “Пресс-Бюра” – я. Лизогуб перепросив нас, що буде говорити з нами по московськи, бо як признався добродушно виріс і виховався в Петербурзі й не знав добре української мови.

Нас просив говорити з ним по українськи. Ми поінформували по черзі прем'єра про дотеперішню діяльність наших відділів. Вислухавши наших звідомлень, голова Ради Міністрів просив нас дальше залишитися при праці на своїх місцях, при чому заявив, що дотеперішній уряд Генерального Писаря буде перемінний на Державну Канцелярію» [61]. У складі Державної канцелярії, що підпорядковувалась державному секретареві, ще 8 травня 1918 р. був також заснований Науковий архів, основні завдання якого були доведені до всіх міністерств і відомств.

Попередньо до установаження Державної канцелярії тимчасово діяв ще один підрозділ Ради міністрів – *Управління справами Ради міністрів*. Воно складалося з: канцелярії, департаменту преси, державного телеграфного агентства, господарчого департаменту, департаменту законодавчих справ. На чолі Управління справами Ради міністрів стояв державний секретар, який був наділений правами міністра і призначався на посаду особисто гетьманом України.

Попри те, що формально державний секретар не входив до складу уряду Української Держави, він все ж приймав участь у всіх засіданнях Ради міністрів з правом дорадчого голосу [50, арк. 42]. Пізніше державний секретар вже вважався членом Кабінету міністрів з правом дорадчого голосу, а з питань, які вносила Державна канцелярія, йому надавалося право ухвального голосу. Державний секретар візував усі закони, затверджені гетьманом, усі акти Ради міністрів. Товаришами (заступниками) державного секретаря визначалися дві особи, що були призначені особистим наказом гетьмана.

До обов'язків державного секретаря належали:

1) розпорядження про оголошення законів Української Держави, актів та постанов Ради міністрів;

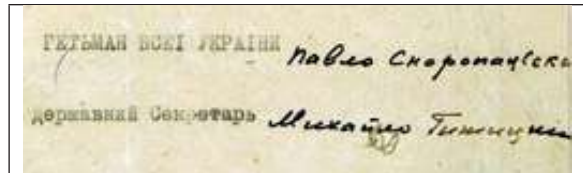
2) розпорядження про розроблення за дорученням Кабінету міністрів і внесення на розгляд проектів законів та інших постанов;

3) керівництво кодифікацією всіх законів Української Держави;

4) внесення на розгляд Ради міністрів законопроектів, розроблених окремими міністерствами зі своїми заувагами;

5) керівництво діяльністю підпорядкованих інституцій [47, арк. 78].

Державна канцелярія провадила технічну частину роботи вишого законодавчого та виконавчого органу Української Держави – Ради міністрів, а саме: протоколювання її засідань, а потім і їх редагування й публікацію. Якщо ж врахувати, що гетьманський уряд засідав мало не щодня, а його засідання тривали від 8 години вечора до 1-ої чи 2-ої години ночі, а часто й до 4-ої або 5-ої години ранку, то роботи у державного секретаря та його підлеглих вистачало вдосталь. Сам же державний секретар, крім праці по керівництву своєю установою, завжди був присутній на урядових засіданнях.

Автограф державного секретаря Михайла Гижицького під Наказом № 1 гетьмана всієї України П. Скоропадського від 3 травня 1918 р. про призначення Ф. Лизогуба отаманом Ради міністрів Української Держави

Першим державним секретарем став Михайло Лукич Гижицький (1884, Одеса, Одеський пов., Херсонська губ. – 1 грудня 1941, Белград, Сербія), який брав безпосередню і найактивнішу участь у підготовці та здійсненні гетьманського перевороту та був одним з найдіяльніших членів підпільної організації «Українська народна громада», що готувала прихід П. Скоропадського до влади. Михайло Лукич Гижицький народився 1884 р. в Одесі й був з родини дворян Київської губернії. Рід Гижицьких походив з давнього польського роду (Gizycki), представники якого за вірну службу російському царю отримали дворянське звання і земельну власність на півдні України [35, с. 465]. У 1902 р. він із золотою медаллю закінчив Київську 4-у гімназію і вступив на фізико-математичний факультет Університету Св. Володимира [1, с. 83]. На час революційних подій в Росії був одружений (дружина – Олександра Миколаївна) і мав малолітню доньку Тетянку. Навесні 1918 р. він був членом Союзу земельних власників і познайомився з ген. П. Скоропадським, що готувався змінити соціалістичний курс політики уряду Центральної Ради. Відтак М. Гижицький, що дружив з соратником генерала князем В. Кочубеєм, вступив до таємної організації «Українська Народна Громада» («Українська Громада»), яка й здійснила державний переворот в

¹ Автор помиляється, правильно: Федір Андрійович Лизогуб – П. Г.-Н.

Україні 29 квітня 1918 р. Про роль М. Гижицького в УНГ, який завше був гарно освідомлений у поточних політичних розкладах, П. Скоропадський згадував так: «Гижицький грав тут велику роль; це на диво здібна людина великої енергії, абсолютно нездатна до постійної і буденної роботи, але в гострі хвилини буття людських громад він незамінний член партії. Я не знав коли він встигав відпочивати. Поінформованість його була разюча, і, звісно, він грав одну з перших скрипок в нашому товаристві» [40, с. 135].

Отже, в квітні 1918 р. у Києві за підтримки німецької окупаційної адміністрації відбулася змова з метою зміщення соціалістичної Центральної Ради і заміни її на якусь тверду диктаторську владу. У змові брали участь Ф. Лизогуб, О. Вишневецький, Б. Бутенко М. Сахно-Устимович, колишній поліцмейстер Горностаєв і М. Гижицький. Від німців були присутні майори Генерального штабу Альвенслебен і Гаазе. Цікаво, що Д. Скринченко в своєму щоденнику прямо говорив про те, що саме М. Гижицький «влаштував комедію обрання в гетьмани Павла Скоропадського», а журналіст газети «Голось Києва» і співробітник В. Шульгіна А. Пученков згадував, що напередодні гетьманського перевороту він вів переговори з якимсь «Михайлом Львовичем», під опис якого за всіма характеристиками підходить Михайло Лукіч Гижицький [37]. Напередодні ж перевороту йому було доручено набір офіцерів-заколотників і здобуття докладних відомостей про місце перебування усіх тогочасних міністрів УНР та впливових політичних діячів. Зазначу також, що саме М. Гижицький привів до П. Скоропадського О. Палтова – людину, що фактично склала перші звернення гетьмана до народу (Грамоту «До всього українського народу» та Закони «Про тимчасовий державний устрій України») і яка невдовзі стане сірим кардиналом гетьманського режиму, без думки якого П. Скоропадський практично не прийматиме жодного рішення [9; 10].

Зала засідань Ради міністрів Української Держави у палаці Його світлості ясновельможного гетьмана всієї України (1918 р.)

Тож не дивно, що ставши гетьманом, П. Скоропадський вже 2 травня 1918 р. призначив М. Гижицького на посаду державного секретаря. Того ж дня він вперше підписав офіційні державні документи – листи гетьмана до головнокомандувача німецької групи армій «Київ» фельдмаршала Г. Айхгорна, посла Німеччини в Україні А. фон Мумма, посла Австро-Угорщини в Україні фон Принцич-Гервалта з повідомленням про створення уряду Української Держави [16, с. 2]. Варто також зауважити й на тому, що сам М. Гижицький ще до перевороту шалено прагнув стати міністром, але через дивні риси його характеру і кількох аж ніяк не міністерських виходок, про урядовий портфель вже не йшлося. При цьому, під час таких запальних збуджень «очі його викидували блискавки; чорні вуса, якими він умів під час розмови рухати якийсь так, що вони в найбільш патетичні моменти прямували гострими кінцями на співрозмовника, на подобу якогось страхітливого знаряддя» [38, с. 283]. Власне, державний секретар не приховував своєї вдачі й особисто розповідав підлеглим, «що він не створений для мирної державної роботи; підйом творчості на користь державних потреб, він, за його словами, відчував тільки в періоди небезпеки, коли потрібно боротися таємно і з ризиком для життя, у звичайний же час він вважав за краще господарювати» [38, с. 283].

Доречно буде також відмітити, що саме М. Гижицький, хоч і перевершуючи свої повноваження та не дотримуючись субординації, подав П. Скоропадському у перші ж дні по перевороті пропозицію стосовно створення таємного підрозділу гетьманської спецслужби – Осібного (Особливого) відділу при Власному Штабі гетьмана [9]. Він, зокрема, так обумовлював потребу в такій інституції: «Нам, пане Гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно освідомлені про те, що відбувається в середині країни, отримуючи відомості не лише з міністерства внутрішніх справ, але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчують переворотові, можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини» [40, с. 206–207].

М. Гижицький мав неабиякі амбіції й прагнув надати Державній канцелярії доволі широкі повноваження, тож вже 10 травня він на розгляд Ради міністрів відповідний законопроект. Проте урядовці, оперуючи тим, що у Законах «Про тимчасовий державний устрій України» було чітко вказано, що Державна канцелярія «має бути управлінням справами Ради Міністрів» відхилили поданий ним законопроект на перероблення, зазначивши, що «тому подальше розширення її функцій не є відповідним» [13, с. 126, 973]. Разом з тим, до апаратно-державної рутини М. Гижицький ви-

явився не готовим і, як згадував сам гетьман, був «цілком нездатний до постійної і буденної роботи» [40, с. 135]. Як згадував заступник державного секретаря В. Романов, М. Гижицький поточними справами майже не займався, Державну канцелярію відвідував рідко і присвячував себе вищій політиці «при дворі» гетьмана – боротьбі за вплив. «Завжди нервовий, з блискучими очима, патетичний, що говорить таким тоном, наче б триває його участь в якійсь змові, він не був здатний до мирної державної роботи, – згадував заступник державного секретаря. – У Раді міністрів він, вважаючи себе незалежним від останньої, тримав себе більш, ніж спокійно: розносив різко припущення різних міністрів, пред'являв Раді [міністрів] іноді ультиматуми, наполягав перед гетьманом на тому чи іншому призначенні або відмові призначити обраного Радою кандидата, взагалі дивився на себе, як на державного канцлера, і врешті-решт озброїв проти себе міністрів в такій мірі, що Рада [міністрів] наполягла на звільненні його у відпустку, а потім на заміну його Кістяківським» [38, с. 282]. Тож вже 15 травня 1918 р. М. Гижицького було зміщено з посади державного секретаря.

Олександр Палтов

Тут слід згадати ще про одну особу, яка, власне, в якості державного секретаря була присутньою на першому засіданні Ради міністрів 2 травня 1918 р. [44, арк. 1–2 зв.] і за державного секретаря посвідчила наказ гетьмана від того ж дня про призначення на цю посаду М. Гижицького – *Олександра Палтова* [16, с. 2]. Олександр Олександрович Палтов (1867–?) – особистість непересічна й дещо загадкова в історії українського державотворення. Ця людина відіграла неабияку роль у вищих офіційних сферах Української Держави та особливо поза їхніми лаштунками і мала чи не найбільший вплив на гетьмана майже аж до кінця його правління. Спогади практично жодного впливового державного діяча 1918 року не обходять більшою чи меншою мірою згадку про О. Палтова, якого називали сірим кардиналом Української Держави і без

консультації з яким не приймалося жодного рішення П. Скоропадським [9–12; 63]. І хоча вже 3 травня 1918 р. його було призначено товаришем міністра закордонних справ (з сумісним відрядженням до гетьмана як його особистого радника й секретаря), О. Палтов протягом усього часу існування Гетьманату фігурує також як виконуючий обов'язки товариша (заступника) державного секретаря. Проте, як справедливо зазначав інший товариш державного секретаря М. Могилянський, О. Палтов лише «числився» товаришем державного секретаря [29, с. 570]. Насправді ж О. Палтов був всюдисущий в тогочасних державних справах, в т. ч. і в справах Державної канцелярії, проте безпосередньо в ній він, звісно ж, не працював, обертаючись у вищих сферах у навкологетьманській, навколоурядовій та навколонимецькій орбітах.

Після відставки М. Гижицький став активним діячем монархічної організації «Наша Родина» і навіть був підданий нетривалому арештові з боку гетьманських спецслужб. Утім, його вже не розглядали як поважну політичну особу. «Тут же дає “агітаційні” директиви абсолютний простак у політичному відношенні – колишній державний секретар М. Л. Гижицький», – йшлося про нього в одному з агентурних донесень [35, с. 467]. Після падіння Гетьманату М. Гижицький у 1919 р. опинився в Одесі, де пристав до крайнього правого проросійського політичного блоку і був учасником Білого руху. У грудні 1919 – лютому 1920 р. евакуювався з Одеси і на травень 1920 р. вже перебував на Балканах у Белграді. У Сербії він увійшов до складу Белградського закордонного комітету, до котрого також належали колишній особистий секретар гетьмана П. Скоропадського і заступник міністра закордонних справ Української Держави О. Палтов, князь Гагарін, граф О. Бобринський та інші й який був суто русофільським і мав пронімецьке спрямування [62, арк. 26]. Помер М. Гижицький 1 грудня 1941 р. у столиці Сербії й похований на Новому цвинтарі у Белграді [39, с. 20].

Володимир Романов

Товаришем (заступником) державного секретаря був правник *Володимир Романов* (4 березня 1874, Київ – 26 квітня 1929, Белград, Сербія). Володимир Федорович Романов народився 4 березня 1874 р. у Києві і за своїм становим походженням був різночинцем. Служив у Земському відділі МВС, Управлінні внутрішніх водних шляхів та шосейних доріг МПС і переселенського управління Головного управління землеустрою та землеробства, а в роки Першої світової війни, революції 1917 р. й упродовж 1918-го був одним з керівників Комітету Російського товариства Червоного Хреста на Південно-Західному фронті, що знаходився у Києві. За Гетьманату П. Скоропадського 1918 р. – товариш державного секретаря, сенатор Адміністративного Генерального суду Державного сенату Української Держави. На посаду товариша державного секретаря був запрошений М. Гижицьким у перші ж дні по гетьманському перевороті. В. Романову, брат якого невдовзі стане міністром юстиції, довелося власноруч налаштувати роботу Державної канцелярії, позаяк його шеф М. Гижицький абсолютно не цікавився її внутрішнім життям і вкрай рідко з'являвся на робочому місці. Тож за цей час В. Романов, як він сам зізнавався, «встиг очистити канцелярію від справ, що випадково потрапили до неї, в якості спадщини від [гетьманського] заколоту, наприклад, за якоюсь, непередбаченою ніякими правилами, цензурою газет, політичному розшуку і тощо, поставивши справу на ті підстави, на яких на яких вона велася в канцеляріях Державної Ради Міністрів часів Імперії; гетьманський уряд отримав, завдяки цьому, цілком задовільний апарат для грамотного ведення журналів Ради Міністрів, підготовки в технічному відношенні законопроектів, належного оформлення вищих призначень тощо» [38, с. 283].

Після падіння Гетьманату В. Романов переховувався на нелегальному становищі у Києві. У березні 1920 р. емігрував до Югославії, де став урядовим уповноваженим з влаштування російських біженців, головою Белградського відділу і членом Окружного ради Російської біженської організації. Помер В. Романов 26 квітня 1929 р. у Сербії й похований на Новому кладовищі Белграда.

Варто згадати й про те, що саме В. Романов став свідком зміни і першої зустрічі вже відставного державного секретаря М. Гижицького на наступний день після відставки з новопризначеним тоді ще в. о. державного секретаря І. Кістяковським. Ось як він змальовував цю сцену, що відбулася 16 травня 1918 р.: «У нас з'явився І. О. Кістяковський, який оголосив про своє призначення на посаду Державного Секретаря. Коли ми з ним удвох сиділи в кабінеті останнього, раптом розчинилися двері і в кімнату поспіхом увійшов Г[ижицький]; його очі і вуса кинулися у

напрямку до крісла, в якому сидів Кістяковський. Останній, своєю чергою, здивовано вдивлявся в Г[ижицького] /вони раніше ніколи не зустрічалися/. Я сказав на вухо Кістяковському, хто такий Г[ижицький]; відбулася коротка, холодна розмова. Судячи зі здивованого обличчя Г[ижицького], я мусив був повірити, що гетьман, дійсно, пообіцяв йому призначити мене його наступником. При Кістяковському я працював так само самостійно, але вже не в області всіх справ Державної Канцелярії, а переважно у справах Малої Ради Міністрів, тобто більш дрібних, поточних, у вельми численних питаннях. Кістяковський же, головним чином, “робив політику”» [38, с. 283].

Ігор Кістяковський

Тож від 16 травня 1918 р. новим в. о. державного секретаря став *Ігор Кістяковський* (4 січня 1876, Київ – 14 вересня 1940, Париж, Франція) – відомий адвокат і правник, московський присяжний повірений, меценат української культури. Вже 18 травня І. Кістяковський посвідчив своїм підписом затверджений гетьманом Статут Малої Ради міністрів [19, с. 1–2]. Ігор Олександрович Кістяковський народився 4 січня 1876 р. у Києві в сім'ї відомого вченого і громадського діяча, професора Київського університету Св. Володимира О. Ф. Кістяковського. У дитячі та юнацькі роки І. Кістяковський ріс під впливами таких славетних українських діячів, як його брат, а також В. Антоновича (що також доводився йому родичем), В. Науменка, П. Житецького та ін. Закінчив юридичний факультет Київського університету з золотою медаллю за роботу з історії римського права. По закінченні університету виїхав до Німеччини і провів там три роки, вивчаючи у різних німецьких університетах цивільне та римське право. Після повернення до Росії став доцентом Київського університету Св. Володимира по кафедрі римського права. У 1903 р. виїхав з Києва до Москви, де зайнявся адвокатурою, став присяжним повіреним. Одночасно, як приват-доцент, викладав в місцевому університеті цивільний кодекс. У 1910 р. І. Кістяковський на знак

протесту проти втручання в університетське самоврядування з боку міністра освіти Кассо залишив Московський університет; разом з тим продовжував читати лекції в Московському комерційному інституті. В якості адвоката придбав собі широку популярність у Москві. Був членом масонської ложі «Великий Схід Народів Росії», що існувала протягом 1912–1916 рр. і в якій провідну роль відігравали члени російської партії конституційних демократів. Мешкаючи у Москві, жваво цікавився українським національним рухом і матеріально підтримував видання «Украинской Жизни» (співробітником якої, до речі, був С. Петлюра). Після більшовицького перевороту він повернувся до столиці України.

Становище Ігора Олександровича у гетьманській владній вертикалі 1918 р. важко переоцінити. Ім'я І. Кістяковського, державного секретаря і міністра внутрішніх справ Української Держави, свого часу не сходило як зі шпальтів газет, так і з вуст знаних політиків і пересічних громадян. Як згадував один з тогочасних громадсько-політичних діячів, «Ігор Кістяковський і під час, і після гетьмана був у нас притчею во язицех. Його звинувачували у всеможливих пороках й називали “злим гениєм” Скоропадського» [14, с. 42]. А один з лідерів УНР та українських соціал-демократів В. Винниченко називав І. Кістяковського найрозумнішим з кадетів, котрий своєю прудкістю зробив главу Української Держави (тобто гетьмана П. Скоропадського) своїм рабом. Він відігравав провідну роль в Раді міністрів країни і мав неабиякі важелі впливу на гетьмана, а П. Скоропадський називав його своїм «злим духом» [27, с. 148]. Щодо його української позиції, то Д. Донцов свідчив у щоденнику що, якось І. Кістяковський зауважив щодо єдино можливої альтернативної розв'язки українсько-московського протистояння: «або українець буде чистити чоботи москалеві, або москаль українцеві» [27, с. 148]. Сам він, зазначав при цьому Д. Донцов, волів чистити чоботи москалеві. Проте не слід досить серйозно сприймати кілкі коментарі Д. Донцова, позаяк відомо, що останній у 1918 р., працюючи директором Українського телеграфного агентства (УТА), був підлеглим І. Кістяковського, а їхні особисті та професійні взаємини були, м'яко кажучи, антипатійними та вкрай загостреними.

У цьому контексті важливого значення набуло питання преси. На перших порах існування Гетьманату вирішення питань, пов'язаних з пресою, було зосереджено в Міністерстві внутрішніх справ під опікуванням товариша міністра О. Вишневецького та директора Прес-бюро Д. Донцова. Врешті, це питання переросло в проблему, яку навіть у Раді міністрів не могли спрямувати у плідне русло. При цьому, однак, новий державний секретар І. Кістяковський, що не мав жодного від-

ношення до цієї справи, як згадував гетьман, «судячи з його заяв, питання преси розумів і надавав йому великого значення» [40, с. 220]. Він (І. Кістяковський) постійно цікавився проблемами преси, вказував шлях їх налагодження і, головне, мав струнку систему, яка подобалася П. Скоропадському. Саме тому гетьман й вирішив передати питання преси у відання державного секретаря. «Кістяковський р'яно взявся за справу. Було між іншим вирішено, – згадував П. Скоропадський, – крім правильної постановки з кожноденною пресою, створити ще осібне українське видавництво, де б друкувалася лише одна гарна українська література для народу. Були в Кістяковського засідання з цілою низкою осіб. Всі наполягали на придбанні дуже великого будинку, котрий став би палацом преси. Замашки були дуже широкі. Інформацію мало було бути вірно поставлено, крім преси, тут мав бути зосереджений весь відділ пропаганди, і кінематограф, і плакати тощо. Почалося з того, що дім купили й звільнили його. Потім не було ротаційних машин. Нарешті й це дістали...» [40, с. 220].

*Тимчасові штати
Державної канцелярії*

І. Кістяковський, за словами редактора офіційного «Державного вістника» І. Ющишина, «організував цілу установу; в його всіх розпорядженнях відчувалося руку свідомого й практичного державного мужа. Він належав також до тих державних мужів, що не вмiли по українськи ні слова сказати.

Зараз на першому побаченні зі мною він заявив, що «Державний Вістник» залишиться на дальше при Державній Канцелярії, а його редакція буде Відділом Департаменту Преси при Державній Канцелярії. Мені доручив організувати цей департамент із тим що сюди належатиме також і цензурний відділ. Цей останній відійшов небавком до Міністерства Внутрішніх Справ.

З появою державного секретаря Ігоря Кістяковського запанувало в Державній Канцелярії велике оживлення. Державному Секретареві додала до помочі Рада Міністрів двох товаришів: Миколу Могилянського й [Володимира] Романова. Перший, відомий український публіцист, другий рідний брат української письменниці Наталі Романович. Обидва вони були ярким запереченням незалежності України й навіть самостійної української культури.

Державна Канцелярія стала розподільним пунктом російської вищої бюрократії й аристократії, що нахлинула до Києва, тікаючи перед большевиками. В цілому будинку “запахло русским духом”. Всюди гомоніла московська мова, навіть урядовці говорили тільки по московськи.

Могилянський визначував російським емігрантам вищі становища по всій Україні. Романов працював над кодифікацією законів» [61, с. 10–12].

Проте, попри політичні різноголосся, чи не усі сучасники та очевидці тих часів сходяться на потужній працездатності нового державного секретаря та його безсумнівні організаторські чесноти та розумові таланти. «Хай скажуть ті, хто працював в “Державній канцелярії”, скільки життя вирувало в ній за Кістяковського? Який важкий був й солодкий тягар праці?! Хай секретарі Ради міністрів скажуть, які блискучі промови згасли у стінах дому, де жив Скоропадський, у затхлій атмосфері нашої жалюгідної громадськості», – згадував про І. Кістяковського у своєму щоденнику товариш державного секретаря М. Могилянський, додаючи, що той у свої 42 роки мав слабе серце й виглядав на 55-річного чоловіка «з предивними, нервовими нотками в голосі» [4, арк. 62–65 зв.].

Одночасно від травня 1918 р., з часу початку мирних переговорів між Українською Державою та РСФРР, І. Кістяковський (до 10 серпня 1918 р.) – заступник голови української мирової делегації. Разом з головою делегації С. Шелухіним підписав прелімінарний мир і 12 червня 1918 р. текст договору з РСФРР про припинення ворожих дій та відновлення залізничної комунікації. 18 червня 1918 р. державний секретар І. Кістяковський увійшов також і до складу Особливого вищого технічного комітету, який став керівним ядром Особливого технічного комітету при Раді міністрів, що мав займатися питаннями відновлення і планомірної забудови київського передмістя Звіринець, яке 6 червня постраждало від вибухів складів військових набоїв та снарядів, що спричинило повну руйнацію району й призвело до катастрофічних жертв серед робітничого населення (загинуло понад 1 тис. осіб і близько 10 тис. отримали поранення).

Ігор Кістяковський

Загалом же, не було питання, яким би він не переймався. Ось, наприклад, позиція І. Кістяковського щодо кримського питання, яка висвітлює певні погляди тогочасного державного секретаря Української Держави. Коли 16 травня 1918 р. у приміщенні Міністерства закордонних справ під головуванням М. Василенка відбувалася з цього приводу спеціальна нарада за зачиненими дверима, І. Кістяковський відверто заявив, що «без Криму Україна буде відкинена на схід і північ в обняття Москви», додавши: «Без Бесарабії і Холмщини [державний] організм може існувати, но не без Криму. Самостійність в такому випадку ілюзорична. Що до народностей, що заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні границі» [46, арк. 6–6 зв.]. 3 серпня 1918 р., вже будучи міністром внутрішніх справ, І. Кістяковський – сенатор Загального зібрання Державного Сенату Української Держави. На початку липня 1918 р. І. Кістяковського, що справляв враження дуже вольової людини, хоч і з деяким цинізмом, а головне, що прагла безперестанку працювати, було призначено міністром внутрішніх справ Української Держави [40, с. 250]. Новому міністрові довелося займатися цілою низкою складних і суперечливих питань, які само собою є нелегкими у розв’язанні на державному рівні, а тим паче у тих пореволюційних умовах державної розбудови України [5–9].

Після падіння Гетьманату І. Кістяковський певний час переховувався у Києво-Печерській лаврі, проте 17 грудня 1918 р. все ж таки був заарештований. Він разом з іншими гетьманськими міністрами утримувався під вартою в готелі «Версаль», після чого був переведений до київської Лук’янівської в’язниці [41]. Під час відступу військ Директорії перед наступом більшовиків до Вінниці в січні 1919 р., туди ж були перевезені й «цінні» в’язні. Згодом І. Кістяковському вдалося емігрувати до турецького Істамбула, а потім – до Франції. Маючи численних впливових знайомих і, відповідно, зв’язки в певних сферах, в тому числі й масонських, в Парижі І. Кістяковський не бідував. Крім того він мав власний автомобіль

і був співзасновником й співвласником «фабрики жіночої пудри» [31, с. 308, 315–316], котра, очевидно, у столиці світової моди також давала певний прибуток. На вигнанні він тримався подалей від активної політичної діяльності, підтримував зв'язки з поміркованою частиною як російської, так і консервативної української еміграції. Був членом «Союзу російських адвокатів за кордоном» та «Головної ради Російського національного об'єднання». На чужині 14 вересня 1940 р. у Парижі І. Кістяковського й застала смерть.

Микола Могилянський

Ще одним посадовцем, що виконував обов'язки товариша (заступника) державного секретаря від 20 травня по вересень 1918 р. був Микола Могилянський (18 грудня 1871, Городець, Чернігівська губ. – 1 лютого 1933, Прага, Чехія). Микола Михайлович Могилянський народився 18 грудня 1871 р. в м. Городець на Чернігівщині в дворянській родині Русобтовських-Могилянських, в сім'ї юриста, кандидата прав і був відомим громадським діячем, етнографом та археографом, професором-антропологом. Закінчив Петербурзький університет, служив у дирекції музею імператора Александра III в Петербурзі. Працював у Петербурзькій Академії наук. За політичними поглядами був близький до кадетів. У травні 1917 р., як делегат від України, брав участь у VIII з'їзді партії конституційних-демократів відстоюючи ідею автономії України у складі Росії, при цьому засуджуючи український сепаратизм. У 1918 р. повернувся в Україну. Будучи заступником державного секретаря, перебував також і головою юридично-редакційної комісії української делегації на мирових переговорах між Українською Державою та РСФРР; посланець (у вересні 1918 р.) Гетьманату у Францію, але прибув до Парижа вже після повалення влади П. Скоропадського.

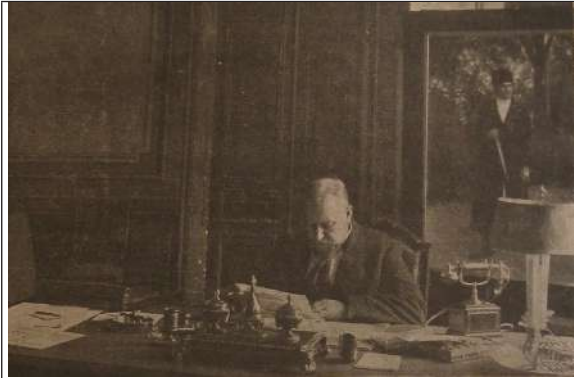
В еміграції від 1919 р. (Швейцарія, Франція, Чехія). У травні 1920 р. виїхав до Константинополя, місяць по тому – до Парижа, де став редактором журналу «Молода Україна», створив Український національний комітет з гаслом «Без Росії немає України». У вересні

1920 р. в Криму брав участь у нараді з українського питання з представниками уряду ген. П. Врангеля. У 1921–1923 рр. викладав в Сорбоні (фр. *Faculte des Sciences*), в «Lyce'e Henri-IV» і «Lyce'e Janson de Sailly». Від 1923 р. мешкав у Празі, де читав лекції в Російському педагогічному інституті імені Яна Каменського (1923–1926), в Російському народному університеті (1924–1926), Російському інституті сільськогосподарської кооперації (1926). Був членом Російської академічної групи в Парижі та Празі. Чехо-словацький уряд виплачував ученому професорську стипендію. Помер 1 лютого 1933 р., похований на Ольшанському православному кладовищі у Празі. Могила зберігалася до останнього часу, але нещодавно її знесли через те, що минув термін оренди і несплату за його продовження.

Цікаво, що вже в еміграції колишній товариш (заступник) державного секретаря М. Могилянський надав таку досить широку характеристику І. Кістяковському й, зокрема, щодо становища влітку 1918 р.: «І. О. Кістяковський, найбільш яскрава фігура в усьому міністерстві гетьмана, розумна, талановита й надзвичайної працездатності людина. Він з останніх сил вибивався, намагаючись зміцнити владу, що частково, особливо в провінції, йому й вдавалося, але об'єднати кабінет [міністрів] на єдино рятівній в той момент політиці твердої влади було неможливо, і такі впливові міністри, як, наприклад М. П. Василенко, діловий С. М. Гутник, симпатичний та гуманний В. В. Зінківський, йшли означено проти Кістяковського, захоплюючи за собою рівно половину Ради міністрів. Повторювалася трагедія влади Тимчасового уряду в Петрограді, і незважаючи на попереджувальний, яскравий досвід історії, люди вперто трималися шляху політичної маніловщини та незворушливого прекраснодушшя» [32, с. 129–130].

Інший його заступник по посаді державного секретаря В. Романов залишив такі враження про свого патрона: «Кістяковський вважав за потрібне для чогось розігрувати з себе «щирого українця» навіть наодинці з людьми, з якими він був добре знайомий з юних років. Одного разу, в приймальні гетьмана у нас зав'язалася палка суперечка, коли К[істяковський] почав раптом паплюжити Москву, російську літературу і т. д. . .

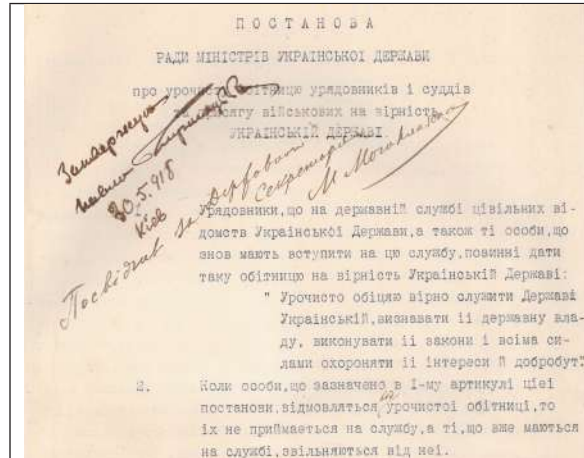
Намагаючись зовні наслідувати Столипіна, Кістяковський, як правірний коліс кадет, мабуть, щиро вірив, що державний діяч – консерватор і націоналіст, яким він з'явився на Україні, повинен бути різким, грубим і страшенно хитрим» [38, с. 285–286]. Утім на думку багатьох сучасників, в тому числі й його політичних супротивників, «він був найтолковішим і активним членом гетьманських кабінетів», «безсумнівно розумною людиною» [14, с. 42; 32, с. 126].

*Ігор Кістяковський – міністр внутрішніх справ
Української Держави
в робочому кабінеті (1918 р.)*

Вже з перших же днів свого державного секретарювання І. Кістяковський одразу ж взявся за нагальне питання – встановлення контактів з командуванням австро-угорських військ на півдні України, позаяк там, в Одесі, все ще не було призначено гетьманської адміністрації, а натомість ще з часів Центральної Ради було відмінено генерал-губернаторство, міська дума розпущена комісаром УНР О. Коморним й, водночас, встановилася австро-угорська військова влада. Відтак державний секретар негайно відвідав Південну Пальміру, де провів успішні перемовини з австрійським фельдмаршалом Е. Бельцем й домовився про запровадження при австро-угорському командуванні в Україні посади представника голови Ради міністрів (ним став майбутній прем'єр-міністр С. Гербель) та узгодив кандидатуру на одеського міського отамана (ген. В. Мустафіна). Водночас Е. Бельца було запрошено відвідати Київ [35, с. 469]. Повернувшись до столиці, І. Кістяковський вже 27 травня доповів про підсумки своєї місії на засіданні Ради міністрів й отримав схвалення своїх зусиль у вигляді урядової подяки «за успішно виконане доручення пана Гетьмана і Ради Міністрів» [44, арк. 19]. Того ж дня урядовці ухвалили законопроект, за яким публікація законів тимчасово покладалася на Державну канцелярію через «Державний вістник» [43, арк. 7–7 зв.], який й був затверджений гетьманом [18].

Тоді ж, 27 травня (відповідно до Постанови Ради міністрів від 17 травня) державним секретарем було створено Комісію по ліквідації канцелярії колишньої Центральної Ради. Комісія складалася з двох частин: самої канцелярії та організаційної комісії, співробітники-інструктори якої на місцях інформували населення про розгортання українського національного руху, діяльність Центральної Ради та її установ (членам скасованої комісії та співробітникам демісованої канцелярії було виплачено утримання та ліквідаційні кошти) [47, арк. 69–69 зв.].

*Власноруч затверджена гетьманом
П. Скоропадським і посвідчена за державного
секретаря М. Могілянським Постановою Ради
міністрів «Про урочисту обітницю урядовців
і суддів та присягу військових на вірність
Українській Державі»*

Слід відмітити також, що ще 30 травня 1918 р. гетьманом була затверджена *Постанова Ради міністрів «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі»*, у якій зазначалося:

«1. Урядовці, що на державній службі цивільних відомств Української Держави, а також ті особи, що знов мають вступити на цю службу, повинні дати таку обітницю на вірність Українській Державі:

“Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут”.

2. Коли особи, що зазначено у I-му артикулі цієї постанови, відмовляться від урочистої обітниці, то їх не приймається на службу, а ті, що вже є на службі, звільняються від неї» [20, с. 2; 52, арк. 2].

Нагальним же поточним інституалізаційним завданням державного секретаря було вироблення і затвердження офіційного статусу і повноважень Державної канцелярії (секретаріату), яке так і не було завершено його попередником. Тож І. Кістяковському довелося налагоджувати роботу і фактично створювати Державну канцелярію. В результаті цієї роботи Державна канцелярія при Раді міністрів Української Держави набула завершеного структурного вигляду.

Державна канцелярія Української Держави була створена на основі Закону «Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради міністрів, розгляд у Раді, затвердження їх і про форми і порядок оголошення законів» від 2 червня 1918 р. Відповідно до нього, закони мали розроблятися у відповідних міністерствах або ж у Державній канцелярії й вноситися до Ради міністрів через Державну кан-

целярню за підписом міністра і посвідченням директора департаменту. Проекти слід було подавати у 20 примірниках (для кожного члена уряду). При цьому державний секретар міг у письмовій формі подавати свої зауваження і побажання. Під час обговорення на засіданнях Ради міністрів мав вестися протокольний журнал. Закон мусив бути остаточно посвідчений державним секретарем. Законопроекти і закони ставали чинними лише після їхнього затвердження гетьманом й надсилалися до Державної канцелярії та для оголошення до Генерального суду, позаяк він на той час видав виданням «Державного вістника». Проте від 27 травня тимчасово, до реформи Генерального суду, оголошенням законів відала Державна канцелярія. При цьому Закон Центральної Ради від 17 листопада 1917 р. про тимчасовий розпорядок публікації законів касувався [21].

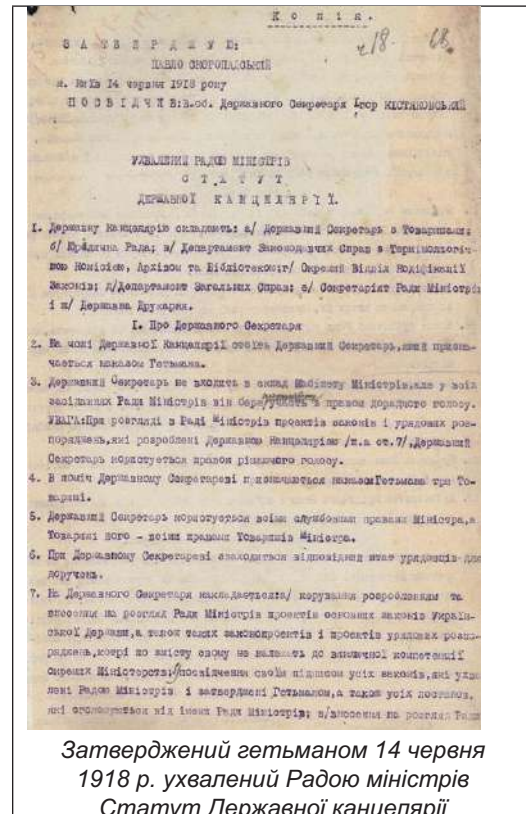
Співробітники Державної канцелярії (за винятком її голови) покидали засідання Ради міністрів лише при обговоренні нею таємних питань. Основу її склали працівники колишньої Державної генеральної канцелярії УНР. Владі ж П. Скоропадського необхідно було у короткий строк ліквідувати анархію, налагодити державне життя, вирішити низку важливих питань щодо відновлення державно-адміністративного функціонування, економіки, сільського господарства, транспорту, зв'язку, народної освіти тощо. Зазначене вимагало бездоганного виконання накреслених урядом рішень, побудови налагодженої системи організації ділових процесів зверху донизу, вироблення навичок підготовки важливих для країни нормативно-розпорядчих документів.

Так, уже в перший місяць було налагоджено чітку організацію поточного діловодства на вищому рівні державного управління. Досить чітко була поставлена й організація роботи з документами у Раді міністрів, міністерствах, відомствах та в Державному сенаті. З метою підвищення дієвості виконання рішень Ради міністрів був визначений порядок затвердження журналів її засідань. Постановою Ради міністрів від 28 травня 1918 р. було встановлено, що примірники журналів засідання перед його початком необхідно надавати всім присутнім міністрам чи їх заступникам, які протягом доби повинні вносити туди зауваження та поставити свій підпис [59, арк. 1].

Були розроблені й відповідні штати (*Тимчасові штати Державної канцелярії Ради міністрів Української Держави*) [49, арк. 1–1 зв.; 51, арк. 25–26 зв.], встановлені посадові оклади, які дозволяли підбирати гідних чиновників, знову ж таки на засадах економії державних коштів [43, арк. 17а зв.]. Затверджено було також *Інструкцію про порядок призначення на урядову службу по Державній канцелярії Ради міністрів Української Держави* [50, арк. 94–94 зв.].

10 червня державний секретар І. Кістяковський на засіданні Ради міністрів рішуче

вніс пропозицію щонайшвидше видати Закон про українське підданство [44, арк. 47–47 зв.]. Фактично то була вимога остаточно де-юре завершити і оформити факт самостійності та суверенітету Української Держави. Закон «Про громадянство Української Держави» було затверджено П. Скоропадським 2 липня 1918 року [24; 60, арк. 7–8 зв.].

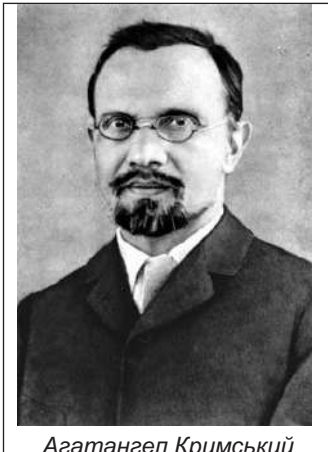

Затверджений гетьманом 14 червня 1918 р. ухвалений Радою міністрів Статут Державної канцелярії

14 червня 1918 р. було затверджено *Статут Державної канцелярії* та її штатний розпис [22; 50, арк. 73–74 зв.]. Тож, відповідно до Статуту, в системі Державної канцелярії передбачалася наявність таких підрозділів (подаємо тут їх разом з певними подальшими змінами):

✓ *Загальна канцелярія* (директор – Степан Гаєвський, член Української партії соціалістів-федералістів); завдання: ведення журналів (протоколів) засідань Ради міністрів, оформлення наказів гетьмана та постанов уряду, канцелярське провадження справ, введення наказів гетьмана про призначення товаришів міністра та інших вищих урядовців, складання формулярних списків посадовців, призначених гетьманом й, звісно ж, провадження офіційного справоведення [47, арк. 78 зв.]. Поточні протоколи засідань уряду копійкою вели секретарі Ради міністрів В. Дитятін та О. Татішев. Щодо порядку ведення журналів засідань Ради міністрів, то урядовці оперативно отримували ретельно підготовлені роздруковані матеріали попереднього засідан-

ня і впродовж доби мали внести корективи. Після цього журнал-протокол засідання друкувався російською та українською мовами, який (останній) підписувався усіма міністрами [44; 45]. Ба більше, державний секретар окремо подавав усі урядові проекти на розгляд і затвердження особисто гетьману, що підвищувало його впливи та можливості, чим досить влучно користувався І. Кістяковський. *Департамент законодавчих справ* (директор – Михайло Володковський, безпартійний) мав у своєму складі юридичну раду і відділи кодифікаційних і законодавчих внесень з термінологічною комісією, архівом і бібліотекою (завдання: розроблення проектів законів та інших законодавчих актів за дорученням Ради міністрів, кодифікація законів Української Держави та складання їх збірника, юридичне редагування публічних актів, що видавалися Радою міністрів, подання юридичних висновків з питань, які вносилися до департаменту як Радою міністрів, так і окремими міністерствами, інші юридичні справи за дорученням державного секретаря) [47, арк. 79]. До керівництва Департаменту належали: директор, три віце-директора та три начальники відділів [47, арк. 79]. Згодом було утворено і Другий департамент загальних справ, який допомагав Першому в питаннях діловодства. Зауважу також, що ще від 28 квітня 1918 р. завідуючим Науковим архівом, ведучи державний хронограф з причисленням до Канцелярії державного секретаря, М. Гижицьким було призначено підосавула для особливих доручень при Ясновельможній особі гетьмана всієї України Миколу Костянтиновича Пільденгагена (Виговського) [17].

Агатангел Кримський

✓ *Термінологічну комісію* при Департаменті законодавчих справ очолював проф. Агатангел Кримський. На неї «покладалося розроблення української термінології в сфері державного права та редагування з боку правильності державної мови різних законопроектів і других актів» [22]. Голова комісії користувався правами начальника відділу департаменту міністерства, а сама комісія складалася на тимчасовій основі з фахівців з

української мови, які за участь у кожному засіданні отримували 25 крб платні.

✓ *Юридична рада* при Департаменті законодавчих справ, на яку покладалося опрацювання особливо складних законів (при уряді спочатку також існувала Юридична нарада, установлена 3 травня, до відома якої мали би входити питання аналогічної наради, заснованої Тимчасовим урядом 30 березня).

✓ *Технічно-господарчий департамент* відповідав за: будівництво і ремонт помешкань для міністерства, урядові друкарні, центральний гараж, майстерні для ремонту автомобілів міністерств, склади канцелярського приладдя для міністерств, папір для урядових друкарень, дров'яні та інші господарські склади, які призначалися для обслуговування міністерств, мав проводити ревізії згідно з чинним законодавством. Мав підрозділи: канцелярію, головну бухгалтерію, друкарський відділ та, власне, господарчий відділ, до якого входили чотири відділи – будівництва та ремонту, автомобільний, складів та ревізійний [47, арк. 79]. Відділ будівництва, наприклад, завідував і курував будівництвом помешкань для міністерства та відповідав за їхній ремонт. Від 26 червня 1918 р. Департамент був перепідпорядкований Міністерству продовольчих (харчових) справ [57, арк. 38].

✓ 18 жовтня було утворено *Господарчий комітет* Державної канцелярії, що розглядав би питання, пов'язані з витратою кредитів, що надавалися державному секретарю, департаментам Держканцелярії, а також різноманітні господарчі питання. До складу Комітету входили: директори департаментів, один з секретарів Ради міністрів (за призначенням державного секретаря), редактор «Державного Вістника», директор Державної друкарні, віце-директори Законодавчого і Загальних справ департаментів Державної канцелярії. Голова та його заступники призначалися державним секретарем з-поміж членів комітету, а секретар – з числа урядовців підпорядкованого йому департаменту [54, арк. 28].

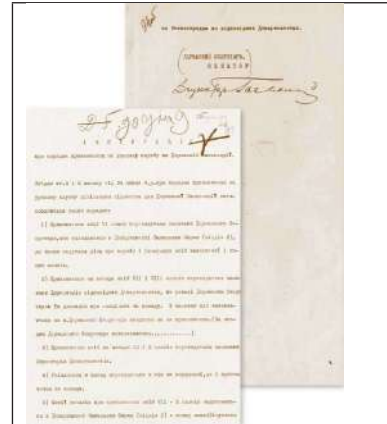

Іван Ющин

✓ *Департамент державної преси* (директор – Іван Юцишин, секретар – Олена Панасевич) складався з чотирьох відділів: 1) Архів преси; 2) Редакція «Державного Вістника»; 3) Редакція «Вістей Краєвої Преси»; 4) Редакція «Вістей закордонної преси». Завдання: видання «Державного вістника» (гол. редактор І. Юцишин), збірників законів, інформування зарубіжних і українських журналістів про діяльність уряду, утворення кореспондентської мережі за кордоном тощо, а також інформувати керівництво держави про політичне, економічне і культурне життя в Україні та про стан українських справ за кордоном. Редактор др. Михайло Стадник завідував краєвими «Вістями», а редакцію «Вістей» закордонної преси очолював письменник, критик і перекладач др. Мелетій Кічура. В обох цих «Вістях» передруковувалися колонки краєвої й закордонної преси, що могли цікавити членів уряду. «Вісти» краєвої і закордонної преси видавалися у формі бюлетенів щоденно, точно в другій годині пополудні. Бюлетені щодня по 15–20 примірників розсилалися міністрам, їхнім товаришам, директорам департаментів та іншим офіційним особам за призначенням Ради міністрів, а також губернiальним комісарам й командам корпусів. Передплачували їх радо також редакції столичної й провінційної преси. Департамент також мав утворити інформаційні бюро преси у найбільших містах світу, зокрема у Львові, Відні, Берліні, Стокгольмі, Берні, Амстердамі, Парижі, Лондоні, Римі, Константинополі, Петербурзі, Нью-Йорку, Пекіні, Токіо (усіма інформаційними відділами за кордоном керував безпосередньо Відділ закордонної інформації). Підрозділи департаменту: редакції «Державного Вістника» і «України», відділи внутрішньої та закордонної інформації, бібліотеку, архів, читальня-склад [47, арк. 79; 61, с. 10–12];

✓ *Українське державне телеграфне агентство (УТА)* організував С. Соколовський (колишній директор подібної російської установи в Петербурзі), а від 24 травня директором Бюро преси став Дмитро Донцов [20, с. 1]. Завдання УТА було в тому, аби поширювати в межах України і за кордоном політичну, економічну, торговельно-фінансову інформацію з наданням права безпосередніх зносин з міністерствами, а також зарубіжними телеграфними та пресовими агентствами. Відтак у відання УТА невдовзі було передано й редакції «Вістей Краєвої Преси» та «Вістей закордонної преси». Загальне керівництво справами здійснювала дирекція з п'яти осіб. До компетенції УТА належало: призначення всіх службовців, укладання угод із зарубіжними телеграфними агентствами, підтвердження пропозицій про відкриття відділів агентств в Україні і за кордоном; вибір міст, в яких мали знаходитися постійні або тимчасові агенти і кореспонденти, встановлення нових проводів для передачі повідомлень; складання щорічних бюджетів прибутків і видатків агентства.

✓ *Секретаріат Ради міністрів і державна друкарня.* На засіданнях уряду постійно були присутніми секретарі, що вели журнал (протокол) цих зборів, а саме: В. Дитятін та О. Тагішев. При Державній канцелярії мало діяти на скарбовий кошт та за власні прибутки також і *Державне видавництво*, статут якого було затверджено окремо зі згадкою про аполітичний характер діяльності видавництва (завдання полягало у «виданні та розповсюдженні серед народу добрих українських книжок») [47, арк. 78, 79–79 зв.].

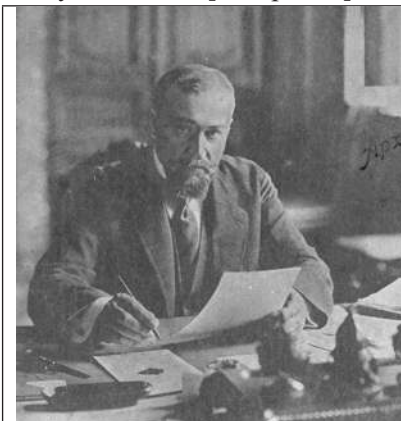
Інструкція про порядок призначення на урядову службу по Державній канцелярії Ради міністрів Української Держави

Дещо згодом, Радою міністрів було ухвалено Закон «Про нормальний розпис утримання службовців у центральних урядових установах цивільного відомства» від 26 червня 1918 року [23, с. 2; 56, арк. 9]. Комплектувалися державні структури найдосвідченішими висококваліфікованими кадрами, які б за своїм фаховим рівнем відповідали посаді та рангу, і дотримувались при цьому економії державних коштів. Штатні розписи міністерств і відомств Української Держави, розроблені на підставі нормативних актів Тимчасового уряду з врахуванням національних особливостей державотворення, були ухвалені на засіданні Ради міністрів (протокол від 4 червня 1918 р.) і затверджені гетьманом. До типового штатного розпису міністерств Української держави вносився перелік посад із зазначенням річного окладу і класу посади, починаючи від вищого керівництва і закінчуючи рядовими службовцями. Так, в розписі служби діловодства міністерства, як правило, зазначалось від 6 до 10 посад, зокрема: керуючий відділом (VI кл.), діловод (VII кл.), старший помічник діловода (VIII кл.), помічник діловода (VII кл.), а також службовці 1–2 розряду, які мали VIII–IX класи посади [43, арк. 14].

Урядом було визначено також порядок прийому осіб на державну службу з повним контролем над всіма призначеннями і переміщеннями. На засіданні Ради міністрів від 31 червня

1918 р. було ухвалено законопроект, згідно з яким встановлювався єдиний *Порядок створення законів, винесення для обговорення, затвердження та їх публікації* в «Державному Вістнику» [42, арк. 24]. Контроль за виконанням цього закону було покладено на Державну канцелярію. Законопроекти розроблялися у департаментах міністерств і надсилалися до Державної канцелярії в 20 примірниках, після чого вони передавалися на обговорення та ухвалу Малої Ради міністрів чи Ради міністрів. Потім саме Державна канцелярія складала остаточний текст закону, який візував голова уряду, а вже після цього державний секретар подавав законопроект на затвердження гетьманові, підпис якого посвідчував державний секретар. Лише після цієї процедури закони набували чинності й Державна канцелярія надсилала їх для оголошення до Генерального суду й для друку та оприлюднення у «Державному Вістнику».

Розробляти законопроекти могла й сама Державна канцелярія. Так, скажімо, саме її правники розробляли Положення про Комісію управління та ліквідації організацій військового часу, або ж проект Закону про відновлення козацтва в Українській Державі та ін. На початку червня уряд доручив І. Кістяковському утворити при Державній канцелярії міжвідомчу комісію, яка мала (за участю представників німецького командування) здійснити інвентаризацію казенних будівель цивільного і військового призначення, а потім здійснити відповідний перерозподіл між центральними установами столиці [44, арк. 32 зв.]. Чи от коли 20 листопада Рада міністрів розглядала питання про «видання закону, який встановлює порядок виборів до Українського Союму» (тоді урядовці зійшлися на тому, що Соєм слід буде скликати до 15 лютого 1919 р.), то саме державному секретареві було доручено створити з цією метою при Державній канцелярії технічну комісію з науковців для розробки до 5 грудня 1918 р. відповідного законопроекту. «Перший Соєм має бути парламентом з установчими функціями, а виборчий закон побудований на основі загального, прямого, рівного і тасмного голосування», – наголосувалося у постанові [45, арк. 54].

Ігор Кістяковський (1918 р.)

Слід зазначити, що, як згадував сам П. Скоропадський, державним секретарем І. Кістяковським було задумано створити спеціальне видавництво української літератури і палац преси при своєму відомстві і навіть придбано великий будинок та закуплено спеціальні ротативні машини. Крім видавництва літератури, преси і плакатів у ньому мало бути зосереджено й відділ пропаганди та кінематограф [40, с. 220]. Проте через швидке падіння Гетьманату цю справу так і не було доведено до логічного завершення. 5 липня 1918 р. наказом гетьмана П. Скоропадського в. о. державного секретаря І. Кістяковського було призначено міністром внутрішніх справ [34].

Тим часом 24 липня гетьман затвердив ухвалений Радою міністрів *Закон «Про порядок призначення осіб на урядову службу»*, який був розроблений Державною канцелярією. Законом, зокрема, визначалося на додаток до ст. 3 Законів «Про тимчасовий державний устрій України» постановити:

«1. Призначення на державні посади III класу здійснюється наказами за підписом Гетьмана і відповідного Міністра і за скріпленням Державного Секретаря.

2. Призначення на посади IV класу здійснюється наказами за підписом Гетьмана за скріпленням відповідного Міністра.

3. Кандидатури осіб на зазначені в ст. 1 і 2 посади спочатку подаються на ухвалу Ради Міністрів. Примітка до ст. 1, 2 і 3: Сенатори призначаються в порядку, як зазначено в Статуті Державного Сенату.

4. Призначення на посади V класу здійснюється наказами по відповідних Міністерствах після затвердження Гетьманом докладів Міністрів про ці призначення. Накази ці оголошуються в такій формі: „Згідно з ухваленим Гетьманом докладом Міністра (зазначається якого) призначаються.

5. Призначення на посаду VI класу здійснюється наказом відповідного Міністра.

6. Всі решта посад на державній службі заміщуються в порядку, який визначається кожним окремим Міністром по підпорядкованому йому Міністерству, за винятком тих випадків, коли в самому законі уже встановлено певний порядок призначення осіб на урядову службу.

7. Звільнення з посад здійснюється у тому ж порядку, в якому і призначення на посади.

8. Накази про призначення на державну службу осіб перших 6 класів передаються до Державної Канцелярії для опублікування у «Державному Вістникові» та ведення службових списків (формулярів) осіб, які займають посади I та II класів. Призначення на посади VII класу та нижче в установи Центральних Відомств також надсилаються до Державної Канцелярії і оголошуються в «Державному Вістникові». Призначення на такі ж посади в місцеві установи оголошуються в місцевих офіційних органах преси» [25, с. 1].

Закон «Про порядок призначення на державну службу» від 24 липня 1918 р. став останнім посвідченням І. Кістяковським в якості в. о. державного секретаря законодавчим актом [25, с. 2].

Новим державним секретарем невдовзі було призначено відомого правника, заступника міністра юстиції, сенатора *Сергія Завадського* (18 лютого 1871, Казань, Татарстан, Росія – 2 липня 1935 (? 1943), Прага, Чехія). Сергій Володиславович Завадський народився 18 лютого 1871 р. в Казані, а походив з давнього польського дворянського роду Рогуль-Завадських (мати ж належала до дворянсько-купецкого роду Писаревих). Закінчив 1893 р. юридичний факультет Московського університету з дипломом першого ступеня. У 1897–1906 рр. займав прокурорські посади у Москві, Петербурзі, Великих Луках і Новгороді. У подальні роки – член Петербурзької судової палати, обер-прокурор кримінального і цивільного касаційного департаменту Сенату. У 1915 р. став прокурором Петербурзької судової палати. Згодом займався розслідуванням справи про вбивство Г. Распутіна. 3 січня 1917 р. – сенатор цивільного касаційного департаменту Правительствуючого Сенату. У березні 1917 р. був призначений заступником голови Верховної слідчої комісії по розслідуванню злочинів представників старого режиму.

Сергій Завадський

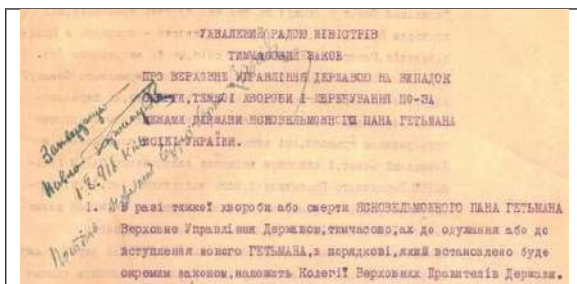
Після розпуску Сенату більшовицькою владою наприкінці листопада 1917 р., Завадський переїхав до Харкова. 6 травня наказом гетьмана С. Завадський був призначений членом Генерального суду і виконуючим обов'язки заступника міністра судових справ [16]. Невдовзі ж він став ще й головою щойно створеної Малої Ради міністрів. 20 липня С. Завадський брав участь у засіданні Ради міністрів ще як товариш міністра [44, арк. 121], а вже 22 липня він брав участь в урядових зборах в якості державного секретаря [44, арк. 126]. Наступного ж дня уряд схвалив подання міністра юстиції М. Чубинського про призначення С. Завадського членом щойно створеного

Державного сенату, з залишенням також і на посаді державного секретаря.

«Скромний, спокійний, вихований Завадський справляв відмінне враження на усілякого, хто мав з ним справу, – змальовував характерні чесноти й професійні риси державного секретаря начальник Власного штабу гетьмана Б. Стеллецький. – За політичними переконаннями також кадет, але дуже поміркований і що вище за партійну дисципліну ставив голос своєї совісті. Він не займався жодними інтригами і взагалі не вдавався до політичної боротьби. По усьому було видно, що він щиро хотів принести загальній справі посилену користь. Під час своїх доповідей у гетьмана він дуже скромно і якось невпевнено говорив про бажаність проведення того чи іншого заходу, й з усього відчувалося, що думки його сповнені тільки сутністю справи й позбавлені особистого розрахунку. Більш за все йому заважала скромність, і шкода було дивитися на цього ідейного, чесного працівника, що не розумів, що середовище, в якому він обертається, менш за все цікавиться загальною користю, а прагне швидше заотримати побільше земних благ» [3, с. 718]. Цікаво, що Д. Донцов, який представився вперше своєму новому шефові 27 липня, побачив у ньому старшого пана, типового царського бюрократа і росіянина, що нібито перепросив його за те, «що не говорить по-українски» [27, с. 76], проте це, вочевидь, було неправдою, позаяк з різних джерел відомо, що С. Завадський добре володів українською.

Під час першого місяця, що С. Завадський розпочав свою діяльність в якості державного секретаря, його безпосереднє місце мешкання знаходилося за київською адресою: вул. Велика Житомирська, 8-б (телефони: служб.: 5–47; дом.: 27–98). Решта провідних співробітників Державної канцелярії мешкали у столиці за такими адресами (основний Департамент загальних справ розташовувався на вул. Хрещатик, 38): Могилянський Микола Михайлович – товариш державного секретаря (вул. Велика Володимирська, 22, п. 3), Палтов Олександр Олександрович – в. о. товариша державного секретаря (вул. Стрілецька, 26, п. 9), Дитятін Віталій Федорович – секретар Ради міністрів (вул. Фундуклеївська, 16/18, п. 25), Татішев Олексій Олексійович – секретар Ради міністрів (вул. Інститутська, 32), Івенсен Павло Карпович – помічник секретаря Ради міністрів (вул. Трьохсвятительська, 9, п. 7), Толлі Іван Володимирович – помічник секретаря Ради міністрів (вул. Інститутська, 50, п. 2), Гаєвський Степан Юхимович – директор Департаменту загальних справ (Шулявка, вул. Полева, 21), Башуцький Микола Фавстович – віце-директор Департаменту загальних справ (вул. Велика Житомирська, 20–4), Крижановський Всеволод Осипович – начальник I-го відділу Департаменту загальних справ (Михайлівський

монастир, I корп., кімн. 40), Галаневич Євген Андріанович – начальник II-го відділу Департаменту загальних справ (вул. Спаська, 31), Павло-Сильванський Микола Миколайович – начальник відділу Департаменту законодавчих справ (вул. Сретенська, 17–9), Перехрестов Олександр Іванович – начальник відділу Департаменту законодавчих справ (вул. Велика Житомирська, 6-а–19), Благовіщенський Олександр Миколайович – редактор Окремого відділу кодифікації законів (вул. Володимирська, 42–7). До усіх урядових і державних інституцій були розіслані адреси і номери телефонів підрозділів і чільних співробітників Державної канцелярії [50, арк. 87–87 зв.].

Фрагмент Тимчасового Закону «Про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України», власноручно затверджений 1 серпня 1918 р. гетьманом П. Скоропадським і посвідчений державним секретарем С. Завадським

Свого часу гетьман наказав Державній канцелярії та Міністерству юстиції розробити проект Тимчасового Закону «Про Верховне управління державою». 31 липня за поданням державного секретаря С. Завадського і заступника міністра юстиції В. Романова цей законопроект було схвалено урядовцями [26, с. 1]. 1 серпня 1918 р. гетьман затвердив ухвалений Радою міністрів Тимчасовий Закон «Про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України», яким передбачалося, що в разі важкої хвороби чи смерті гетьмана верховне управління до одужання або вступу на посаду нового гетьмана буде належати колегії Верховних правителів держави, що мала б складатися з трьох осіб – від гетьмана, Державного сенату і Радим міністрів.

4 серпня у палаці гетьмана в присутності міністрів, senatorів, військових чинів і церковних ієрархів саме С. Завадський урочисто оприлюднив текст закону. «Справу цю було доручено сенатору Завадському, – згадував в еміграції П. Скоропадський, – він розробив особливий закон, який потім пройшов усі інстанції і мною був затверджений» [40, с. 272]. Не зайвим буде згадати й про те, що на май-

бутні С. В. Завадський був призначений другим, після П. Я. Дорошенка, Верховним Правителем Української Держави.

При цьому державний секретар переймався й удосконаленням роботи очолюваної установи, про що свідчить поданий ним на розгляд Ради міністрів 13 серпня Законопроект про штати Державної канцелярії, в якому містилися певні корективи щодо її структури, зокрема щодо співвідношення відповідальних і технічних працівників. Тоді ж рішенням уряду у підпорядкування Державній канцелярії було передано Термінологічну комісію Міністерства юстиції [44, арк. 165–165 зв.]. Водночас С. Завадський став й одним з авторів проантантської й проросійської т. зв. «записки дев'яти» міністрів (від 17 жовтня 1918 р.), яка призвела до кризи в уряді Ф. Лизогуба та перевісником змін у зовнішньополітичному курсі України [15].

Не залишалася Державна канцелярія й поза процесом утвердження української мови як державної, надто – серед урядових і державних структур. Так, наприклад, зберігся Обіжник № 2118 товариша державного секретаря від 9 липня 1918 р. до всіх міністерств. У ньому, за підписами товариша державного секретаря М. Могилянського, директора Загального департаменту С. Гасвського та начальника відділу В. Крижановського, зокрема, зазначалося: «Із урядових актів видно, що державною мовою в Українській Державі визнається язык український.

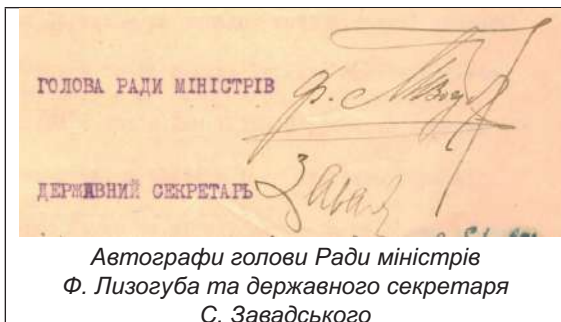
Однак із тих паперів, що надходять до Державної Канцелярії виявляється, що не всі міністерства додержують державної мови в листуванні, примушуючи сим Державну Канцелярію писані так службові папери перекладати на українську мову.

З огляду на це, ласкаво прошу Міністерство Справ [вписувалася назва міністерства – П. Г-Н.] не одмовитись вживати в листуванні з Державною Канцелярією виключно української мови, яко языка державного» [55, арк. 2].

Про фаховість і державницько-національну свідомість працівників цього відомства, власне, може свідчити записка керівного складу Державної канцелярії до державного секретаря С. Завадського від 11 жовтня 1918 р., в якій вони, остерігаючись чуток про русофільські настрої певних міністрів, просили свого патрона не лише у заступництві за українську мову, але й доведення позиції працівників Державної канцелярії до усіх членів уряду Української Держави. Малася на увазі вереснева записка до Ради міністрів державного контролера Г. Афанасьєва, яку так і не було зачитано за засіданні уряду, з твердженням про шкідливість оголошення монополії української мови в офіційних державних актах і в офіційному урядовому листуванні. Г. Афанасьєв пропонував визнати державними і цілком рівноправними як українську, так і російську

мови (цю точку зору, до речі, поділяв і товариш державного секретаря В. Романов). Натомість, остереігаючись подібного повороту в урядовій політиці, службовці Державної канцелярії виробили власну «Записку», що дає яскравий опис сфери обов'язків працівників цієї інституції та засвідчує їхню високу національно-патріотичну свідомість і державницьку позицію. В ній, зокрема, зазначалося:

Автографи голови Ради міністрів
Ф. Лизогуба та державного секретаря
С. Завадського

«З початку існування державних установ на Україні ми працюємо в державній канцелярії в державній канцелярії, де, між іншим, зосереджуються законопроекти усіх міністрів. В названій інституції крім українців, котрі здавна вживають рідну мову, перебувають і такі, що не знали української мови. Але й ці останні через деякий час навчилися писати й говорити по-українському і тепер вони разом з усіма своїми товаришами працюють в законодавчій справі цілком вільно. Працюючи протягом року над виготовленням різного роду докладів, проектів, статутів, записок, проектів законів, над перекладом і обробкою самих законів, проводячи до того ж все службове листування тільки українською мовою, ми упевнились, що український язык гнучкий, барвистий, дуже багатий словарним матеріалом, має надзвичайну кількість синонімів, омонімів і т. інш., для вислову різних відтінків мислі. При опрацюванні законів доводилось зупинятися перед трудностю не достачі термінів, а великої кількості їх. Річна праця нас упевнила, що зрозуміла при новітності справи нестійність термінології вирівнюється, і ми стоїмо напередодні того, коли ця справа може вважатися цілком полагодженою. На підставі практики і півторарічного досвіду ми посвідчуємо, що при сучасному рівні розвитку українського слова нема ніяких об'єктивних даних знов піднімати старі балачки про бідність українського языка взагалі, або нездатність його до адміністративної чи законодавчої практики.

Подаючи зазначені думки до Вашої ласкавої уваги, Пане Державний Секретарю, просимо, коли Ви визнаєте слушність нашої точки погляду і погодитесь з наведеними вище думками, довести до відома Ради Міністрів цю нашу записку під час розгляду питань про природні права української мови в Україн-

ській Державі» [28, с. 49].

Значену записку підписали директор департаменту законодавчих справ М. Володковський, секретар Ради міністрів В. Дитятін, директор департаменту загальних справ С. Гаєвський, директор державної друкарні Г. Іовенко, редактор «Державного Вістника» І. Ющишин, постійний член термінологічної комісії професор А. Кримський. При цьому варто зауважити, що сам державний секретар, сенатор С. Завадський володів гарною і навіть вишукано стилістичною українською мовою.

Задіяна була Державна канцелярія й до надважливої справи щодо *вироблення державної символіки, зокрема державних герба і печатки Української Держави*. Після гетьманського перевороту й зі встановленням в Україні нової влади перед керівництвом новоутвореної Української Держави, серед багатьох інших, постало й питання вироблення і прийняття державної символіки. Своєю чергою, відомі тогочасні митці В. Модзалевський та Г. Нарбут починають домагатися відміни затверджених ескізів гербів і печаток УНР, критикуючи їх за незадовільний естетичний вигляд та невідповідність геральдичним нормам.

З'ясування питання щодо мистецької та геральдичної відповідності малого і великого гербів та великої державної печатки УНР авторства В. Кричевського було доручено заступникові державного секретаря Української Держави М. Могилянському. У разі ж отримання незадовільних висновків на нього також покладался пошук митця для виготовлення окремих проектів державних герба й печатки України. З цією метою М. Могилянський звернувся за консультацією до голови Архівно-бібліотечного відділу Міністерства освіти та мистецтва В. Модзалевського. Відтак і М. Могилянський, і В. Модзалевський дійшли висновку, що для гетьманської України не бажаним було приймати за герб малюнки, вироблені В. Кричевським, причому з огляду на їх мистецьку недосконалість, а не через якісь політичні мотиви.

Вадим Модзалевський

Як наслідок, 19 червня 1918 р. М. Могилянський подав на розгляд державного секретаря І. Кістяковського та Ради міністрів

Української Держави доповідну записку «Про державні печатки, герби України». У ній доповідач зазначав, що він неодноразово з цього приводу мав зустрічі і розмови з В. Модзалевським, який після прийняття герба УНР Малою Радою займався обґрунтованою критикою відповідних ескізів, що були вироблені художником-архітектором В. Кричевським. Претензії В. Модзалевського зводилися до того, що проекти В. Кричевського, ухвалені Малою Радою та урядом УНР, не могли бути прийняті урядом Української Держави принаймні з двох підстав: 1) вони незадовільні в естетичному відношенні (надто – велика печатка і великий герб); 2) вони йшли у розріз з усіма геральдичними традиціями. Тож заступник державного секретаря виснував, що «ці обставини диктують необхідність виробити нові зразки для Державного Герба і Печатки» [48, арк. 16–17].

З огляду на вищезазначене, виникало питання: які емблеми мали би бути при цьому використані. М. Могилянський, вочевидь з подачі В. Модзалевського, пропонував дві таких емблеми. Одну, більш давню, – так званий герб великого князя Київського Володимира як його особливу й власну тамгу, що обертає «нову Українську Державу у зв'язок з древнім періодом Київської Державності, не порушуючи її спадкоємності з Українською Народною Республікою, котра цей знак прийняла». Іншу, менш давню, – печатку Війська Запорозького (зображення козака з пицалем), що пов'язує новопосталу Українську Державу «з історичною епохою, коли Україна була, як в особі своїх правителів, так і за культурою свого народу, – європейською державою» [48, арк. 16–17].

Що ж стосувалося практичного боку питання, то М. Могилянський зауважував, що тут з самого початку було зроблено помилку в сенсі доручення виконання цієї справи не фахівцеві (тобто – В. Кричевському). Разом з тим, зазначав доповідач, серед викладачів Української академії мистецтв мався такий фахівець-графік, українець за походженням й особа, що займала помітне становище у петроградських художніх колах, – Г. Нарбут.

Георгій Нарбут

Як видно з вказаної доповідної, станом на 19 червня 1918 р., Г. Нарбутом вже був виготовлений власний проєкт великої державної печатки, що вже була затверджена Радою Академії мистецтв й «представляла безсумнівні художні достоїнності». Ним також вже було створено й ескіз малої печатки Української Держави, який додавався з доповідною запискою на розгляд державного секретаря І. Кістяковського та членів Ради міністрів. Крім того, як доповідав М. Могилянський, він мав особисту розмову з Г. Нарбутом і той виказав йому «свою принципову згоду взятися за остаточну обробку проєкту печаток» [48, арк. 16–17].

При цьому зазначалося, що велика печатка на той момент ще потребувала доопрацювання, зокрема в контексті того, що навколо центральної частини передбачалося розмістити також й герби земель, які входили до складу України. Ця робота мала виконуватися також Г. Нарбутом у співробітництві з В. Модзалевським. Проте, водночас, вже було підібрано гравера, який взявся виготовити голову малої державної печатки й малого герба Української Держави. Таким чином проєкти малої державної печатки і герба України станом на 19 червня 1918 р. вже були розроблені Г. Нарбутом і пропонувалися на розгляд Ради міністрів.

Зі свого боку уряд розглянув відповідну доповідь нового державного секретаря С. Завадського 13 липня 1918 р. й ухвалив «передати виконання відповідних рисунків художникові Нарбуту і представити за тим Раді Міністрів [кошторис] про відпуск необхідних на цю потребу коштів» [44, арк. 108 зв.]. Фактично це рішення уряду означало про затвердження ним поданих Г. Нарбутом ескізів державного герба і малої печатки Української Держави.

На нашу думку, на виготовлення зразка малої державної печатки гравер просив термін не менш як два тижні. Таке припущення підтверджується й тим, що майже через місяць, 18 липня 1918 р., спроектовану Г. Нарбутом малу державну печатку було затверджено гетьманом П. Скоропадським як офіційну печатку Української Держави. Вона являла собою зображення козака з пицалем на плечі на восьмикутному тлі, у верхній частині якого було розміщено володимирський тризуб. Навколо восьмикутника був рослинний орнамент, виконаний у стилі козацького бароко. Усю композицію було взято в коло, по внутрішніх боках якого містився вироблений неповторним нарбутівським шрифтом напис: «УКРАЇНСЬКА» (праворуч від емблеми) «ДЕРЖАВА» (ліворуч від емблеми). Остаточного ж вигляду мала печатка Української Держави набула, вочевидь, 23 серпня, про що можна виснувати з підпису під малюнком.

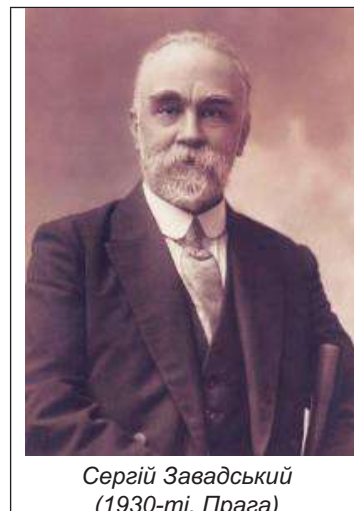
Справа із затвердження композиції офіційного герба Української Держави вирішувалася восени 1918 р. У вересні В. Модзалевський і Г. Нарбут опублікували свою статтю з черговою критикою проєктів В. Кричевського. У публікації автори оглянули історичні герби й обґрунтовували пропоновану ними модель з козаком із самопалом та знаком князя Володимира у клейноді (нашоломнику) над щитом, а також розвінчали ескізи герба УНР, а надто – присутні на ньому «ромби» та «орнаменти» [33].

11 листопада 1918 р. Рада міністрів заслухала доповідь державного секретаря С. Завадського про герб Української Держави. Урядовці ухвалили «просити державного секретаря створити при Державній Канцелярії особливу комісію для детального розгляду створених художником Нарбутом проєктів державного герба, державних печаток» [45, арк. 37 зв.–38]. Це означало, що справа з затвердженням прикінцевого варіанту державного герба і великої державної печатки вийшла на фінішну пряму. Що ж до малої державної печатки, то питання з її ухвалою було вирішено (як мною вже вказувалося, що підтверджується й її публічним використанням). Так, наприклад, зображення державної печатки з'явилося на запроваджених 13 листопада 1918 р. знаках Державної скарбниці номіналом в 1 тис. крб (проєкт виконав Г. Золотов). Герб Української Держави був також зображений у центрі купюри номіналом у 100 крб, проєкт якої був намальований Г. Нарбутом ще у 1918 р. і які було введено до обігу 7 липня 1919 р. вже за Директорії УНР [2; 58, арк. 79].

Отже, зразок герба Української Держави було виконано на середину листопада 1918 року. Про це, у свою чергу, свідчить інший документ, згідно з яким за розроблення державних символів Української Держави Г. Нарбутові 20 листопада 1918 р. було ухвалено виплатити досить значну, як на той час, суму – дві тисячі карбованців [45, арк. 53]. Того ж дня відповідну постанову Ради міністрів було затверджено П. Скоропадським [53,

арк. 1]. У подальшому С. Завадський передав нарбутівські ескізи до Головного управління мистецтв та національної культури під головуванням П. Дорошенка. Є й документ (21 листопада) про записини ним В. Модзалевського до участі в роботі цієї комісії, яка мала розглянути проєкти герба та печатки [30]. У підсумку державну печатку (вочевидь – велику державну печатку) і зображення герба, спроектованих Г. Нарбутом, було затверджено 24 листопада 1918 р. спеціальною Комісією зі створення герба України як Державний Герб Української Держави, висловивши деякі побажання стосовно дрібних змін у малюнках (до складу Комісії входили проф. М. Бойчук, М. Біляшівський, П. Зайцев, В. Модзалевський та Г. Нарбут) [36, с. 141].

Під занавіс Гетьманату державний секретар С. Завадський 3 грудня 1918 р. вніс на розгляд урядовців розроблений Державною канцелярією Законопроєкт «Про порядок перегляду Радою міністрів розглянутих вже Радою законів», який було схвалено, як і його доповідь про асигнування на витрати державної друкарні 469 тис. 470 крб [45, арк. 73–75 зв.]. Востаннє С. Завадський взяв участь у засіданні Ради міністрів Української Держави 6 грудня 1918 р. [45, арк. 79–81], у наступному ж й останньому урядовому зборі 11 грудня за державного секретаря участь вже брав В. Дитятін [45, арк. 82–84 зв.]. Не було підпису державного секретаря і під урядовою Постановою про складення повноважень Ради міністрів Української Держави від 14 грудня 1918 р., а під тогоденною Постановою уряду «Про відновлення повноважень Київської міської думи» за державного секретаря підпис було поставлено кимось нерозбірливо [48, арк. 2].

Сергій Завадський
(1930-ті, Прага)

Вочевидь, що у той час останній державний секретар Української Держави вже шукав шляхи залишення Києва, позаяк невдовзі опинився у лавах Білого руху. Восени 1919 р. С. Завадський був призначений товаришем голови

Особливої комісії при головнокомандуючому Збройних сил Півдня Росії з розслідування злочинів більшовиків. У вересні 1921 р. йому (під іменем міщанина Степана Завістовського) вдалося дістатися Польщі, а навесні 1922 р. перебратися до Праги. Там він вів активну викладацьку і наукову діяльність, працював у російських еміграційних наукових установах, був діяльним членом русофільської діаспори і виступав проти українського «сепаратизму». Помер С. Завадський 2 липня 1935 р. (за іншими даними у 1943 р.) у Празі, де й був похований на Ольшанському цвинтарі.

Державна канцелярія виступала вищим органом виконавчої влади, забезпечуючи формування законодавчої бази, ведення реєстрів органів державної влади, службово-посадових призначень, формулярних списків особового складу тощо. Функції і структура Державної канцелярії формувалися за взірцем Державної канцелярії Державної ради Російської імперії. Не було остаточно завершено й формування служби державного управління України, яка хоча й набула стрункої та дієздатної структуризації, все ще потребувала удосконалення відповідно до нових потреб державотворення у тогочасному швидкоплинному та революційному світі. Утім, за нетривале (лише у сім з половиною місяців) існування Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського досягти цього було неможливо, та ще й за буревійв соціально-політичних катаклізмів, внутрішніх і зовнішніх потрясінь та фактично перманентної громадянської війни. Разом з тим незаперечним є й той факт, що управління урядової державної служби в часи гетьманування П. Скоропадського навіть за таких умов діяло як злагоджений та чіткий механізм молодого державного утворення – Української Держави.

Список використаних джерел

1. Алфавитный список студентов Императорского Университета Св. Владимира за 1903–1904 академический год. К., 1903.
2. Вісник Державних Законів У.Н.Р., 1919, № 36, 8 серпня.
3. Воспоминания генерала Б. С. Стеллецкого о его пребывании в должности начальника штаба гетмана П. П. Скоропадского и событиях на Украине в 1918 г. 1923 г. *Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов*. М.: Политическая энциклопедия, 2014.
4. ГА РФ, ф. 5787, оп. 1, спр. 3.
5. Гай-Нижник П. П. Ігор Кістяківський – державний секретар і міністр внутрішніх справ Української Держави: нариси до політичного портрету. *Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні*. К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. С. 71–82.
6. Гай-Нижник П. П. Ігор Кістяковський: особистість, політик, державний діяч України. *Гілея*. 2010. № 38. С. 38–53.
7. Гай-Нижник П. П. Ігор Кістяковський – “злий геній і дух” Гетьмана Скоропадського. *Київська старовина*. 2005. № 1. С. 161–172.
8. Гай-Нижник П. П. Ігорь Кистьяковский: российский кадет и государственный деятель Украины. *Белоруссия и Украина: история и культура: Сборник статей*. Вып. 5. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. С. 139–160.
9. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019.
10. Гай-Нижник П. Олександр Палтов – державно-політичний діяч, заступник міністра закордонних справ Української Держави. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. К., 2016. С. 58–69.
11. *Гай-Нижник П. Олександр Палтов – заступник міністра закордонних справ Української Держави (1918 р.)*. *Україна дипломатична*. Вип. XII. К., 2011. С. 869–881.
12. Гай-Нижник П. “Сірий кардинал” гетьмана П. Скоропадського (Нариси до політичного портрету О. О. Палтова). *Людина і політика*. 2004. № 3. С. 147–151
13. Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сборник документов. М.: Политическая энциклопедия, 2014.
14. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.). *Революция на Украине по мемуарам белых*. М., Л., 1930.
15. Голось Києва, 1918, 20 (7) октябрю.
16. Державний вісник, 1918, 16 травня.
17. Державний вісник, 1918, 18 травня.
18. Державний вісник, 1918, 31 травня.
19. Державний вісник, 1918, 5 червня.
20. Державний вісник, 1918, 7 червня.
21. Державний вісник, 1918, 9 червня.
22. Державний вісник, 1918, 22 червня.
23. Державний вісник. 1918, 5 липня.
24. Державний вісник, 1918, 11 липня.
25. Державний вісник. 1918, 29 липня.
26. Державний вісник. 1918, 4 серпня.
27. Донцов Д. Рік 1918, Київ. К.: Темпора, 2002.
28. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. Т. 2. К.: Темпора, 2002.
29. Запись из дневника бывшего товарища генерального секретаря Украинской державы Н. М. Могилянского за 16 ноября 1919 г. – 10 февраля 1920 г. [9–10 февраля 1920 г.]. *Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов*. М.: Политическая энциклопедия, 2014.
30. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 12: В. Модзалевський, № 741.
31. Липинський В. Твори. Архів. Студії. Архів. Т. 6. Філадельфія, 1973.
32. Могилянський Н. М. Трагедія України (Із пережитого в Києві в 1918 г.). *Революція на Україні по мемуарам белых*. М., Л., 1930.
33. Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України. *Наше минуле*, 1918, Ч. 1. С. 119–128.
34. Нова Рада, 1918, 30 (17) липня.
35. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К.: Інститут історії України НАН України, 2016.
36. Питання про державний герб України. *Наше минуле*, 1918, Ч. 3.

37. Пученков А. С. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. СПб.: Нестор-История, 2013.
38. Романов В. Ф. Старорежимный чиновник (из личных воспоминаний от школы до эмиграции. 1874–1920 гг.). СПб.: Нестор-История, 2019.
39. Русский некрополь в Белграде, 1920–1999 гг.: Алфавитный список захоронений, составленный А. Б. Арсеньевым. 2-е изд. Белград; Новый Сад, 1999.
40. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ, Філадельфія, 1995.
41. Трибуна, 1918, 27 грудня.
42. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 2.
43. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 3.
44. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 6.
45. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 7.
46. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 11.
47. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 13.
48. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 15.
49. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 22.
50. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 29.
51. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 37а.
52. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 73.
53. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 94.
54. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 105.
55. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 105а.
56. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 233.
57. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 2, спр. 13а.
58. ЦДАВО України, ф. 1509, оп. 5, спр. 8.
59. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 82.
60. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 142.
61. Ющшин І. На службі державної пропаганди. Причинок до історії одного українського міністерства. *Неділя*, Львів. 1937. 7 січня, Ч. 1 (421). С. 10–12.
62. Biblioteka Narodowa w Warszawie, спр. 23 XXIV-4а (11), № м-ф. 87286.
63. Hai-Nyzhnyk P. Oleksander Paltov, deputu Minister of Foreign Affairs in the Ukrainian State (1918). *Ukraina dyplomatychna (Diplomatic Ukraine)*. Is. XII. K., 2011. P. 868–881.
7. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2005). Ihor Kistiakovskiy – “zlyi henii i dukh” Hetmana Skoropadskoho. In: *Kyivska starovyna*. № 1. P. 161–172. [in Ukrainian]
8. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2015). Yhor Kystiakovskyi: rosyyskyi kadet y hosudarstvennyi deiatel Ukrainy. In: *Belorussiya y Ukraina: ystoriya y kultura: Sbornyk statei*. Vyp. 5. M.: Ynstytut slavianovedenyia RAN. P. 139–160. [in Russian]
9. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). Pavlo Skoropadskiy i Vlasnyi Shtab hetmana vsiei Ukrainy: borotba za vladu i derzhavnist. K.: Krok. [in Ukrainian]
10. Hai-Nyzhnyk, P. (2016). Oleksandr Paltov – derzhavno-politychnyi diiach, zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukrainy. In: *Dyplomatychna ta konsulska sluzhba u vymiri osobystosti*. K. P. 58–69. [in Ukrainian]
11. Hai-Nyzhnyk, P. (2011). Oleksandr Paltov – zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukrainy (1918 r.). In: *Ukraina dyplomatychna*. Vyp. XII. K.. P. 869–881. [in Ukrainian]
12. Hai-Nyzhnyk, P. (2004). “Siryi kardynal” hetmana P. Skoropadskoho (Narysy do politychnoho portretu O. O. Paltova). In: *Liudyna i polityka*. № 3. S. 147–151. [in Ukrainian]
13. Hetman P. P. Skoropadskiy. *Ukrayna na perelome. 1918 hod. Sbornyk dokumentov*. M.: Polytycheskaia entsyklopedyia, 2014. [in Russian]
14. Holdenzeizer, A. A. (1930). Yz kyevskykh vospomynanyi (1917–1920 hh.). *Revoliutsyia na Ukrayne po memuaram belykh*. M., L. [in Russian]
15. Holosъ Kyeva, 1918, 20 (7) oktiabria. [in Russian]
16. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 16 travnia. [in Ukrainian]
17. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 18 travnia. [in Ukrainian]
18. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 31 travnia. [in Ukrainian]
19. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 5 chervnia. [in Ukrainian]
20. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 7 chervnia. [in Ukrainian]
21. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 9 chervnia. [in Ukrainian]
22. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 22 chervnia. [in Ukrainian]
23. Derzhavnyi vistnyk. 1918, 5 lypnia. [in Ukrainian]
24. Derzhavnyi vistnyk, 1918, 11 lypnia. [in Ukrainian]
25. Derzhavnyi vistnyk. 1918, 29 lypnia. [in Ukrainian]
26. Derzhavnyi vistnyk. 1918, 4 serpnia. [in Ukrainian]
27. Dontsov, D. (2002). *Rik 1918*, Kyiv. K.: Tempora. [in Ukrainian]
28. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy. 1917–1923*. T. 2. K.: Tempora. [in Ukrainian]
29. Zapys iz dnevyka byvsheho tovaryshcha heneralnoho sekretaria Ukraynskoï derzhavy N. M. Mohylianskoï za 16 noiabria 1919 h. – 10 fevralia 1920 h. [9–10 fevralia 1920 h.]. In: *Hetman P. P. Skoropadskiy. Ukrayna na perelome. 1918 hod: Sbornyk dokumentov*. M.: Polytycheskaia entsyklopedyia, 2014. [in Russian]
30. IR NBU im. V. I. Vernadskoho, f. 12: V. Modzalevskiy, № 741. [in Ukrainian]

31. Lypynskiy, V. (1973). Tvory. Arkhiv. Studii. Arkhiv. T. 6. Filadelfia. [in Ukrainian]
32. Mohylianskyi, N. M. (1930). Trahedyia Ukrainy (Yz perezhytoho v Kyeve v 1918 h.). In: *Revoliutsiia na Ukrainy po memuarom belykh*. M., L. [in Russian]
33. Modzalevskiy, V.; Narbut, G. (1918). Do pytannia pro derzhavnyi herb Ukrainy. In: *Nashe mynule*, Ch. 1. P. 119–128. [in Ukrainian]
34. Nova Rada, 1918, 30 (17) lypnia. [in Ukrainian]
35. Pyrih, R. Ya. (2016). Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
36. Pytannia pro derzhavnyi herb Ukrainy. In: *Nashe mynule*, 1918, Ch. 3. [in Ukrainian]
37. Puchenkov, A. S. (2013). Ukraina u Krym v 1918 – nachale 1919 hoda. Ocherky polytycheskoi ystoryi. SPb.: Nestor-Ystoryia. [in Russian]
38. Romanov, V. F. (2019). Starorezhymnyi chynovnyk (yz lychnykh vospomynanyi ot shkoly do emyhratsyy. 1874–1920 hh.). SPb.: Nestor-Ystoryia. [in Russian]
39. Russkyi nekropol v Belhrade, 1920–1999 hh.: Alfavutnyi spysok zakhoronenyi, sostavlennyi A. B. Arsenevym. 2-e yzd. Belhrad; Novyi Sad, 1999. [in Russian]
40. Skoropadskiy, P. (1995). Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv, Filadelfia. [in Ukrainian]
41. Trybuna, 1918, 27 hrudnia. [in Ukrainian]
42. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 2. [in Ukrainian]
43. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 3. [in Ukrainian]
44. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 6. [in Ukrainian]
45. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 7. [in Ukrainian]
46. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 11. [in Ukrainian]
47. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 13. [in Ukrainian]
48. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 15. [in Ukrainian]
49. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 22. [in Ukrainian]
50. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 29. [in Ukrainian]
51. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 37a. [in Ukrainian]
52. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 73. [in Ukrainian]
53. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 94. [in Ukrainian]
54. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 105. [in Ukrainian]
55. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 105a. [in Ukrainian]
56. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 1, spr. 233. [in Ukrainian]
57. TsDAVO Ukrainy, f. 1064, op. 2, spr. 13a. [in Ukrainian]
58. TsDAVO Ukrainy, f. 1509, op. 5, spr. 8. [in Ukrainian]
59. TsDAVO Ukrainy, f. 2201, op. 1, spr. 82. [in Ukrainian]
60. TsDAVO Ukrainy, f. 3766, op. 1, spr. 142. [in Ukrainian]
61. Yushchysyn, I. (1937). Na sluzhbi derzhavnoi propagandy. Prychynok do istorii odnogo ukrainskoho ministerstva. Nedilia, Lviv. 7 sichnia, Ch. 1 (421). P. 10–12. [in Ukrainian]
62. Biblioteka Narodowa w Warszawie, spr. 23 XXIV-4a (11), № m-f. 87286. [in Poland]
63. Hai-Nyzhnyk, P. (2011). Oleksander Paltov, deputu Minister of Foreign Affairs in the Ukrainian State (1918). In: *Ukraina dyplomatychna (Diplomatic Ukraine)*. Is. XII. K.. P. 868–881. [in English]